

Кемелдинова Ж.М., Эрмекова Г.М.

**РЕГИОНДОРДУН ФИНАНСЫСЫ ЖАНА
МАМЛЕКЕТТИН СОЦИАЛДЫК-ЭКОНОМИКАЛЫК
ӨНҮГҮҮСҮНДӨ АЛАРДЫН РОЛУ**

Кемелдинова Ж.М., Эрмекова Г.М.

**ФИНАНСЫ РЕГИОНОВ И ИХ РОЛЬ
В СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ
ГОСУДАРСТВА**

J.M. Kemeldinova, G.M. Ermekova

**REGIONAL FINANCE AND THEIR ROLE
IN THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT
OF THE STATE**

УДК: 336.1:352(575.2)(043.3)

Бул макалада Кыргыз Республикасынын региондорунун социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн маселелери, ошондой эле анын мамлекеттик бюджетке таасири каралат. Болжолдоо жана стратегиялык пландөө системасынын калыптанышынын ретроспективдери берилет. Мамлекеттик региондук саясатты жүргүзүү учурунда аймактардын бюджеттик камсыз болушу бааланат, бул саясаттын региондук проблемаларды чечүү үчүн зарыл болгон куралдары бааланат. Региондордун финансылык саясаты дотациялык аймактарды өнүктүрүүгө жана азайтууга багытталышы керек. Болгон ички резервдерди издөөгө, көбөйтүүгө жана натыйжалуу пайдаланууга күчөтүү зарыл, алар өз кезегинде жергиликтүү өнүктүрүүгө багытталат. Ошондой эле трансферттик рационалдык саясатты түзүп, бюджеттик механизмдерди жакшыртуу, жергиликтүү өзгөчөлүктөрдү эсептеген. Аймактардын финансылык өнүгүүсү жыйынтыгында, финансылык ресурстарын агымын жана республикалык бюджетти боюнча, анын стимуляциясын болжолдойт, мындан бүтүндөй өлкөнүн экономикалык өнүгүүсү көз каранды болот. Аймактардын экономикалык өнүгүүсү бүтүндөй макроэкономиканын өнүгүүсүн болжолдойт, жана бул экономиканын ар кандай деңгээлдеринин ортосундагы негизги өз ара байланышты көрсөтөт. Ишке ашыруу максатында, комплекстүү мамиле инвестициялык климатты жакшыртуу турмушу камсыз кылуу зарыл болушу региондук инвестициялык программаларды/стратегияларды түзүү, тиешелүү координациялоочу органдын катышуусу менен жергиликтүү бизнес-түзүмдөрдүн, ошондой эле интерактивдүү аянтчалары үчүн маалымат жана тажрыйба алмашуу жаатында инвестицияларды тартуу жана илгерилетүү долбоорлорун.

Негизги сөздөр: бюджет, салык, каржы, жергилик-

түү бийлик, экономика, финансы ресурстары, республикалык бюджет.

В статье рассматриваются вопросы социально-экономического развития регионов Кыргызской Республики, а также влияние ее на государственный бюджет. Дается ретроспектива становления системы прогнозирования и стратегического планирования. Оценивается бюджетная обеспеченность территорий при проведении государственной региональной политики, оцениваются инструменты этой политики, необходимые для решения региональных проблем. Финансовая политика регионов должна быть ориентирована на развитие и уменьшение дотационных территорий. Необходимо усилить поиск, наращивание и эффективное использование имеющихся внутренних резервов, которые в свою очередь будут направлены на местное развитие. Также необходимо построить рациональную трансфертную политику, совершенствовать механизмы бюджетного, налогового и иного стимулирования развития территорий, которые будут учитывать местные особенности. Развитие финансов региона предполагает, прежде всего, его стимуляцию по воспроизводству вкладываемых в экономику города средств, которая в конечном итоге усиливает приток финансовых ресурсов и в республиканский бюджет, от этого зависит экономическое развитие страны в целом. Развитие региональных экономик предполагает развитие макроэкономики в целом и это представляется как основная взаимосвязь между различными уровнями экономики. В целях реализации комплексного подхода к улучшению инвестиционного климата в регионах необходимо обеспечить наличие региональных инвестиционных программ/стратегий, создание соответствующего координирующего органа с участием местных бизнес-структур, а также интерактивной площадки для обмена информацией и опытом в сфере привлечения инвестиций и продвижения проектов.

Ключевые слова: бюджет, налог, финансы, местная власть, экономика, финансовые ресурсы, республиканский бюджет.

The article deals with the socio-economic development of the regions of the Kyrgyz Republic, as well as its impact on the state budget. A retrospective of the formation of the system of forecasting and strategic planning is given. The budget provision of the territories during the implementation of the state regional policy is assessed, the instruments of this policy necessary for solving regional problems are evaluated. Regional financial policy should be development oriented and reduction of subsidized territories. It is necessary to strengthen the search for, increase and effective use of existing internal reserves, which in turn will be aimed at local development. It is also necessary to build a rational transfer policy, to improve the mechanisms of fiscal, tax and other incentives for the development of territories that will take into account local peculiarities. The development of the region's finances presupposes, above all, its stimulation for the reproduction of funds invested in the city's economy, which ultimately increases the flow of financial resources to the republican budget, and the economic development of the country as a whole depends on it. The development of regional economies involves the development of macroeconomics as a whole and this is presented as the main interrelation between various levels of the economy. In order to implement a comprehensive approach to improving the investment climate in the regions it is necessary to ensure the availability of regional investment programs/policies, creating an appropriate coordinating body with the participation of local businesses, as well as an interactive platform for exchange of information and experience in the field of investment and promotion projects.

Key words: budget, tax, finance, local government, economy, financial resources, republican budget.

Өлкөнүн бюджеттик системасын өнүктүрүү концепциясында акыркы жыл ичинде өлкөдөгү саясий жана экономикалык кырдаалга байланыштуу реформаларда олуттуу өзгөрүүлөр болду. Социалдык-экономикалык процесстерди жөнгө салуудагы ыйгарым укуктардын жана жоопкерчиликтин кыйла бөлүгү регионалдык деңгээлге өтү. Бул учурда региондор ыйгарым укуктар жана киреше булактары менен жетиштүү камсыз болгон эмес.

Алдыңкы планда социалдык-экономикалык өзгөртүүлөрдүн жетишкендиктеринин олуттуу өзгөрүүлөрү, региондордун деңгээлдерине бюджетти түзүү процессин өркүндөтүү көйгөйлөрү келтирилет. Ар бир региондогу бюджеттик мамилелер өзүнүн белгилүү бир өзгөчөлүгүнө ээ, анткени алар социалдык-экономикалык өнүгүү шарттарын гана эмес, ошондой эле өздөрүнүн туруктуу эмес булактарын

мүнөздөйт. Ушуга байланыштуу ар бир өзүнчө кырдаалда региондук бюджеттерди иштеп чыгууда айрым региондордун өнүгүшүнүн тышкы шарттары жана өзгөчөлүгү эске алынууга тийиш.

Мамлекетке экономикалык жактан салым кошууга түштүк тараптан өзгөчө жардам келет, алардын ичинен Ош шаары көбүрөөк жардам берет, анткени ал жакта элдин жарымынан көбү жашайт жана ИДП мамлекетинин 30 процентин түзөт. Республиканын түштүк жагы экономика жактан өнүккөн болуп саналат.

ИДП мамлекетинин 60 процентке жакыны республикасынын түндүк жагын түзөт. Өнөр жайлардын негизги бөлүгү Бишкек, Чүй, Жалал-Абад жана Ыссык-Көл областтарында жайгашкан, ал эми башка региондордор экономикалык жактан Чүй жана Бишкек шаарына көз каранды. Мамлекеттеги аймактардын өнүгүүсүнө дагы саясаттын ар кандай жолдору ыкма керектелет. Мамлекеттин аймактык экономикасын өнүктүрүү багыт алган эмес.

Сонку жылдарда анализ көрсөткөндөй республикада натыйжалуу иштеген консолидацияланган жана комплекстүү иш менен камсыз кылуу өз таасирин берүүдө, бирок региондорду өнүктүрүү маселелеринде жер-жерлерде элдин социалдык жашоо-турмушун жакшыртууда өз натыйжалуулугун көргөзбөй келет.

Региондордун стратегиясын өнүктүрүүнүн тармактык жана региондук программалары он натыйжа бербейт. Анткени колдон келген реалдуу финансылык капитал өзгөчөлүктөрү бар. Мамлекеттик саясатта тармакты жана региондук басым региондордун социалдык-экономикалык өнүгүүсүнө карата долбоордук иштерге басым жазалат.

Экономиканы мамлекеттик жөнгө салуунун каражаты болуп төмөнкүлөр саналат: финансылык жактан региондорду өнүктүрүүгө багытталган администрациялык-аймактык түзүлүш акыркы жылдары татаалдашып кеткендиги маалым, коомдо жана өлкөдө бири-бирине көз каранды болуп калды.

Ар бир жаран региондук финансылык саясатын жана бюджеттик саясатты түзүүгө, катышууга укуктуу. Буга жетүү үчүн керектүү милдеттер: жергиликтүү бюджетти түзүү жана аткаруу жөнүндө маалыматтын элге түшүнүктүү болушу керек, жарандардын саясатты калыптандыруу процесстерине каты-

шуусун камсыз кылуу зарыл, аймактарды социалдык-экономикалык өнүктүрүү жана бюджеттик саясат – өнүгүүнүн негизги багыттарын жана максаттуу багыттарды аныктоо кирет.

Программалык негизде бюджет, оң артыкчылыктарды жана ресурстарды экономиканын жана коомдун натыйжалуулугун камсыз кылат натыйжасы регионду өнүктүрүүгө багытталат.

Программалык негизде финансылык ресурстар өлкөнүн бухгалтердик эсеп – алдыда турган айкын коомдук маанилүү максаттарга жараша приоритеттерине ылайык ишке ашырылат. Бюджетти калыптандыруунун жаңы принциптерин киргизүү үчүн бирдиктүү региондордун деңгээлинде да, ошондой эле мамлекеттин деңгээлинде да ченемдик-укуктук базанын өзгөрүшү.

Региондорду өнүктүрүүнүн негизги булактарын бюджеттик каражаттардан тартылган жеке инвестициялар түзөт. Бюджеттер аралык өз ара мамилелер системасы кайра каралып чыгууга тийиш, ал үчүн регионду өнүктүрүүнүн атайын фонддорун түзүүнү карап чыгуу зарыл.

Региондорду өнүктүрүү жана ресурстарды берүү үчүн өнүктүрүү фонддорунун түздөн-түз инвестициялары болушу тийиш.

Бул максатта артыкчылыктарды аймактар үчүн инвесторлорго өзгөчө фискалдык жана инвестициялык режим берүү зарыл.

Негизги маселелердин бири – бул жергиликтүү жамааттар тарабынан коопсуздукту жана конструктивдүү позицияны камсыздоо. Инвестициялык макулдашуулардын алкагында инвесторлордун жергиликтүү жамааттар менен натыйжалуу жана ишенимдүү өз ара аракеттенүү боюнча механизмди иштеп чыгуу зарыл, милдеттерди, отчетторду, түшүндүрмөлөрдү кабыл алууну, тараптардын ар бири. Жергиликтүү бийлик органдары уруксат берүүчү документтерди алууга көмөк көрсөтүүгө тийиш, негизсиз кийлигишүүнү кыскартуу жана инвестиция үчүн жагымдуу режимди түзүү.

Региондордо инвестициялык климатты жакшыртууга комплекстүү мамилени ишке ашыруу максатында региондук инвестициялык программалардын-стратегиялардын, болушун камсыздоо зарыл, жергиликтүү бизнес-түзүмдөрдүн катышуусу менен тиешелүү координациялоочу өлкөнү түзүү. Ошондой

эле инвестицияларды тартуу жана долбоорлорду илгерилетүү чөйрөсүндө маалымат жана тажрыйба алмашуу үчүн интерактивдүү аянтчалар аркылуу жасалышы керек.

Региондун финансылык саясаты дотациялык аймактарды өнүктүрүүгө жана азайтууга багытталышы керек. Колдоо болгон ички резервдерди издөөнү, көбөйтүүнү жана натыйжалуу пайдаланууну күчөтүү зарыл, алар өз кезегинде жергиликтүү өнүктүрүүгө багытталган.

Сарамжалдуу трансферттик саясатты түзүү, региондордун социалдык. Эгер жергиликтүү шарттарды эске алып, салыктык стимулдардын жана башка багыттардын бюджеттеринин механизмдеринин өркүндөтүү үчүн радиалдык ташуу саясатын куруу керек. Мамлекеттин катышуусу жана коптоосу жок эле жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын иш жүзүндө ашуусу мүмкүн эмес болуп саналат. Өз кезегинде, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын мамлекеттик колдоосу зарыл жана жетишээрлик болгон шарттарды түзүү менен чектелиши керек. Бирок маселелер боюнча жергиликтүү өз алдынча чечимдерди кабыл алууда мамлекеттик тоскоол болбошу керек.

Аймактык каржылоону ишке ашырууда абдан бир маанилүү, анык аткарылышын, келип түшкөн баскычта эле эки мониторинг жүргүзүү жооп-жобосу болуп саналат. Салым кошо ала турган бир катар программалар Аймак, борбордон түзүлгөн, эмне үчүн бир катар программаларды орноткон, буга колдоо көрсөтүү үчүн өкмөт негизинен демилгени колуна алып өз салымынын кошо алат: Туруктуу адамдык өнүгүү, башкаруу жана өнүктүрүү, программасы, жакырчылыкты кыскартуу программа менен Дүйнөлүк Банктын каржылык башкаруу жана өлкөнүн бюджетин өнүктүрүү үсүндө иштеп жатабыз. Германиянын техникалык кызматташуусу боюнча коому (GTZ) айыл өкмөтүнүн өнүктүрүү программаларына тиркелет. Азия өнүктүрүү банкы, жергиликтүү мамлекеттик кызматтардын сапатын жакшыртууга багытталган долбоорду даярдап жатат.

TACIS долбоорун мамлекеттик кызматтын структурасын сындап чыгышты. Чыныгы программа баардык бул программалардын тажрыйбасын колдонот, ошондой эле мамлекеттик ж.б. донордук уюмдар учурдагы же пландаштырылган демилгелерди ар

бири биргиликте иш-аракет кылууга колдонот.

Натыйжада өлкөнүн жана мамлекеттик башкарууну борбордон ажыратуу, региондук саясатты ишке ашыруу боюнча Өкмөттүн натыйжалуулугун чагылдырган, ошондой эле ишенимдүү булагы жана ыкмасынын жетишкендиги экономикалык жана бюджеттик системасынын борбордон ишке ашыруу үчүн аймактагы коомдук өсүшү ушундай жол менен гана мүмкүн боло алат.

Белгилей кетүүчү нерсе мунун алдында региондордун финансы өнүгүүсүнүн перспективдүү пландоосун ишке ашыруучу бир кыйла перспективдүү багыттардын факторун пайдалануу мүмкүнчүлүгү пайда болот.

Адабияттар:

1. Тюлюндиева Н.М. Концепциясы мамлекеттин бюджетин башкаруу концепциясы. / Монография. - Б., 2011. - 150 с.
  2. Сарыбаев А. Кыргыз Республикасынын экономикасындагы мамлекеттик финансы. - Б.: ИД «Илим жана билим берүү», 2002. - 228 с.
  3. Жергиликтүү өз алдында башкаруу органын бюджетин ачык-айкындуулугун жана жоопкерчилигин жогорулатуу. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын методикалык колдонмосу. - Б., 2010. - 138 с.
  4. Тюлюндиева Н.М. Мамлекеттик каржы. / Окуу пособиясы. - Б., 2005. - 275 с.
  5. Уткин Э.А. Денисов А.Ф. Мамлекеттик жана регионалдык башкаруу. - М.: Издат, 2002. - 175 с.
-